
UDK811.163.42
Izvorni znanstveni rad

Velimir Piškorec
Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
Hrvatska

FONOLOŠKA ADAPTACIJA GERMANIZAMA U GOVORIMA ĐURĐEVEČKE PODRAVINE

SAŽETAK

U radu se obrađuje fonološka adaptacija germanizama u govorima đurđevečke Podravine. Ti govori pripadaju podravskom dijalektu kajkavskoga narječja, za koji je karakteristično fiksno mjesto naglasaka u naglasnoj riječi. U uvodnome dijelu rada daje se kratak pregled društvenopovijesnoga konteksta njemačko-hrvatskoga jezičnoga dodira u đurđevečkoj Podravini te se navode mjesni govori u kojima su istraživani germanizmi. Drugi dio rada sadrži komentirani pregled literature o fonologiji posuđenica, kontrastivnoj analizi fonoloških sustava jezika u dodiru i fonološkoj interferenciji. Treći dio rada obuhvaća empirijske podatke o procesima fonološke adaptacije i klasifikaciju dijafonskih parova u istraženim germanizmima. Posebna pozornost posvećena je analitičkim, supstitucijskim, elizijskim i epentetskim dijafonskim parovima, ilustriranim primjerima iz istraženog korpusa.

Ključne riječi: *fonološka adaptacija, germanizmi, đurđevečki govor, kajkavski govori, hrvatski jezik*

UVOD

Govori đurđevečke Podravine ubrajaju se u podravski dijalekt kajkavskoga narječja hrvatskoga jezika. Podravski dijalekt izdvaja se od ostalih kajkavskih dijalekata po tzv. zakonu dvaju slogova (njem. *Zweiselbengesetz*), što ga je početkom 20. stoljeća definirao jedan od utemeljitelja hrvatske dijalektologije, Franjo Fancev. Taj zakon odnosi se na povezanost duljine sloga i mjesta naglasaka u riječi: ako je zadnji slog dug, onda je i naglašen; ako je pak kratak, naglasak je na predzadnjem slogu u riječi (usp. Lončarić, 1996). S obzirom na tu zakonitost, za podravski se dijalekt navodi da je riječ o dijalektu s fiksiranim mjestom naglasaka.

Podravski dijalekt¹ govori se, kako mu i naziv kaže, na području sjevernohrvatske regije Podravine; na sjeveru je omeđen mađarskom granicom², na jugu Bilogorom. Istočna mu granica seže do Podravske Sesvete, a zapadna do Gole u blizini Koprivnice. Obuhvaća dvadesetak mjesnih govora, koji se međusobno ponešto razlikuju na pojedinim jezičnim razinama, a svaki od njih ima specifični lingvistički i kulturnopovijesni identitet.

Tijekom novije povijesti, od sredine 16. stoljeća pa do osamdesetih godina 19. stoljeća, to je područje administrativno pripadalo Vojnoj krajini, u kojoj je službeni i zapovijedni jezik bio njemački. Izvorni govornici njemačkoga jezika u đurđevečkoj Podravini bili su predstavnici vojne vlasti, vojnici plaćenici, službenici i obrtnici, koji su većinom potjecali iz južnonjemačkoga govornoga područja. Domaće pak, većinsko stanovništvo govorilo je hrvatskim kajkavskim vernakularom. Radi napredovanja u vojnoj službi i komunikacije s nadređenima i činovnicima, od autohtonoga se stanovništva očekivalo i određeno znanje njemačkoga jezika. Ono se uglavnom stjecalo u školama na njemačkom jeziku, koje su se počele osnivati šezdesetih godina 18. stoljeća. Danas je vrlo teško rekonstruirati stvarnu jezičnu kompetenciju u njemačkome tih govornika, no vrlo je vjerojatno da je ona oscilirala od poznavanja osnovnoga strukovnoga i vojnoga vokabulara u graničarskom sloju pa do izvrsnoga znanja njemačkoga onih koji su stekli određeni status u vojnoj i upravnoj službi. Njemačko-hrvatski jezični dodir u đurđevečkoj Podravini³ ostavio je traga u današnjem podravskom dijalektu, i to u brojnim posuđenicama iz njemačkoga, zastupljenim u leksiku pripadajućih mjesnih govora.

U istraživanju germanizama u govorima većih mjesta đurđevečke Podravine (Đurđevac, Virje, Molve, Ferdinandovec, Kalinovec, Podravske Sesvete), što smo ga proveli 2001. godine, identificirali smo oko dvije tisuće leksema tvorenih prema otprilike tisuću njemačkih leksičkih modela (Piškorec, 2001). U sklopu analize toga korpusa pozornost smo posvetili i procesima fonološke adaptacije, koje ćemo opisati u ovome radu.

JEZIČNI DODIR I FONOLOGIJA POSUĐENICA

Opća razmatranja⁴

U sklopu jezičnoga dodira mogu se uočiti najrazličitije pojave na svim jezičnim razinama. Broj tih razina značajno se razlikuje od autora do autora: "Prijedlozi sežu od dviju razina kod Haugena (fonematika i morfematika) do preko deset kod Clynea (1975), no kod kojega je riječ o ne previše sustavnom popisu natpojmova" (Schottmann, 1977:15). Ipak, svi se istraživači jezičnih dodira slažu oko činjenice da postoji fonološka razina jezičnoga dodira.

Procesi integracije inojezičnih izraza u glasovni i oblikovni sustav pojedinoga jezika predmet su istraživanja posuđenica; fonologija posuđenica, o kojoj je u ovome radu riječ, proučava uvjete i postupke glasovne adaptacije. Preduvjet za analizu glasovne adaptacije jest sustavna usporedba glasova sekundarnoga jezika (jezika primatelja) s odgovarajućim glasovima primarnoga jezika (jezika davatelja). Na taj način mogu se obuhvatiti sve relacije pridruživanja što postoje između fonosintagmatski ekvivalentnih glasova sekundarnoga i primarnoga jezika, tj. glasova koji se pojavljuju na istome mjestu u glasovnome lancu modela i replike.

Tradicionalno se u radovima o fonologiji posuđenica barata s konceptom dijafonskih relacija (usp. Filipović, 1986:41). Oslanjajući se na Weinreichov prijedlog da se (djelomično) različiti glasovni sustavi varijantata unutar jedne govorne zajednice prikažu kao "dijasustav", pojmom dijafonskih relacija označava se ekvivalentnost mjesno identičnih fonova u modelu i replici. Glasovni oblik ishodišnoga glasa jezika davatelja nazivat ćemo "fonom modela", a rezultat adaptacijskoga procesa sredstvima i pod fonosistematskim pretpostavkama jezika davatelja označit ćemo nazivkom "fon replike". Fon modela i fon replike čine dijafonski par. U našem ćemo radu doduše rabiti to nazivlje, no ipak nećemo preuzeti daljnje teorijske implikacije ove strogo strukturalističke postavke. Pod pojmom dijafonskoga para podrazumijevat ćemo isključivo formalnu supostavu onih glasova koji se pojavljuju na istome mjestu u modelu i replici. Član dijafonskoga para može obuhvaćati i nekoliko glasova, kao što je u paru modela i replike *Nudel* > *m'u:dlin* 'okruglica', gdje njemačkome glasu [l] odgovara hrvatski slijed glasova [lin]. S druge pak strane, kod (konsonantskih i/ili vokalskih) elizijskih ili epentetskih procesa pri postupku adaptacije mjesto fona modela odnosno replike može ostati i prazno.

Na ovome mjestu jasno su vidljive granice koncepta dijafonske relacije, koji je ograničen na strukturu segmenta. U kakvom sljedećem istraživanju trebalo bi uzeti u obzir i eventualne promjene na razini strukture sloga, gdje i jezik davatelj i jezik primatelj imaju specifičnosti. Isto vrijedi i za promjene glasovne strukture posuđenica uvjetovane morfološkim sustavima jezika u dodiru.

Dakle, popis dijafonskih parova tek je svojevrsna uređena zbirka podataka koja služi kao predstupanje u istraživanju dijafonskih procesa i podloga za iscrpniju analizu segmentalne i sekvencijalne adaptacije.

Kontrastivna analiza i fonološka adaptacija

Prvi korak u istraživanju fonoloških adaptacijskih procesa bez sumnje je kontrastivna analiza fonoloških sustava jezika u dodiru: "Only a complete analysis of the sound system and the sequences in which sounds appear could give us ground for predicting which sounds a speaker would be likely to substitute in each given case." (Haugen, 1972:86).

Osnovna je pretpostavka da govornik u stranom jeziku razlikuje samo glasove koji su distinktivni u njegovu materinskom jeziku i poistovjećuje ih s odgovarajućim ili sličnim fonemima u materinskom jeziku. Tu pojavu Žepić (1991:63) naziva *međujezičnom identifikacijom*. Tom pojmu komplementaran je pojam *međujezične analize*, koja se provodi kada u materinskom jeziku ne postoje glasovi koji bi odgovarali onima u stranome. U tom se slučaju fonem stranoga jezika analizira sredstvima fonološkoga sustava materinskoga jezika, a fonološki sustav stranoga jezika djeluje kao svojevrtni propusnik koji ima ključnu ulogu pri fonetskim ostvarajima inojezičnih fonema. Doduše, to razlikovanje između identifikacije i analize podrazumijeva da se može povući jasna granica između skupine "jednakih" glasova u različitim sustavima koji se podvrgavaju identifikaciji i skupine glasova koji su podložni analizi.

Analizirajući angлизme u hrvatskome, Filipović (1986) je razvio načelno sličan, no trostupanjski model fonološke adaptacije, koju naziva "transfonemizacijom". Filipović razlikuje sljedeće vrste transfonemizacije: potpunu, kompromisnu i slobodnu. Kod potpune se transfonemizacije fonemi jezika davatelja zamjenjuju svojim fonemskim ekvivalentima u jeziku primatelju, koji su im identični. Kriteriji glasovnoga identiteta u konsonantskom su području mjesto i način tvorbe, a u vokalskom položaj jezika i zaokruženost usana. Kod djelomične ili kompromisne transfonemizacije fonemi jezika davatelja zamjenjuju se fonemima jezika primatelja koji su im fonetski slični. Kao kriteriji fonetske sličnosti navode se u konsonantskom području isti način tvorbe i različito mjesto tvorbe, a u vokalskome isto mjesto tvorbe (vertikalni i horizontalni položaj jezika) te različita zaokruženost usana. Kod slobodne pak transfonemizacije fonemi jezika davatelja nemaju artikulacijskih ekvivalenata u fonološkom sustavu jezika primatelja, pa se zamjenjuju slobodno.

Iako se ovaj trostupanjski model transfonemizacije čini plauzibilnim, ne smije se previdjeti činjenica da se iza njega može raspoznati jedno općenitije načelo adaptacije prema kojem su navedeni stupnjevi zapravo rezovi u svojevrstnom kontinuumu i koje se može parafrazirati razgovornim iskazom: "Uzmi uvijek glas koji ti se čini najslabijim, odnosno onaj koji ti najbolje odgovara!" No, i kod glasova kod kojih je moguća potpuna transfonemizacija glasovni oblici jezika davatelja i jezika primatelja nisu uvijek i "identični" ekvivalenti. Tako u dvama jezičnim sustavima može postojati opozicija *lenis/fortis*, odnosno *zvučno/bezvučno*, no njezino pozicioniranje može biti vrlo različito. A i kada je riječ o "slobodnoj" transfonemizaciji, ona zapravo nije slobodna, nego je determinirana fonološkim sustavom jezika primatelja.

Fonološka interferencija

Pojave tematizirane u prethodnom dijelu rada dovode do pitanja jezične interferencije – utjecaja jezičnih ostvarajnih oblika jednoga jezika uvjetovanih elementima drugoga jezika (Weinreich, 1976:15). Odstupanje od norme nekog jezika od strane govornika toga jezika, a koji se u određenoj mjeri služe drugim jezikom, može se odnositi na realizacijske norme jezičnoga sustava usvojenoga kao drugoga jezika pod utjecajem prvoga jezika ili pak na promjene u prvom jeziku uvjetovane elementima drugoga jezika. To se posebno odnosi na razinu fonološke interferencije. Tako se putem posuđenica iz jezika davatelja u jezik primatelj mogu preuzeti i fonemi jezika davatelja, što je primjerice slučaj s rubnom skupinom nazalnih vokala u njemačkome, ograničenih na posuđenice iz francuskoga (usp. Bechert/Wildgen 1991:78). Utjecaj na izgovor novoga fonološkoga sustava koji se usvaja, uvjetovan realizacijskim normama prvoga jezika, poznata je pojava pri usvajanju stranoga jezika. Riječ je o pojavi koja se razgovorno naziva "stranim akcentom": "The simplest and most common substitution is that which takes place when a native sound sequence is used to imitate a foreign one. Complete substitution is characteristic of naive language learners and is heard as a 'foreign accent' by native speakers." (Haugen 1972:85).

Fonološka interferencija uvjetovana je činjenicom da se glasovi kojega sekundarnoga jezika percipiraju i reproduciraju kroz propusnik primarnoga jezika, tj. dvojezični govornik poistovjećuje neki fonem sekundarnoga jezika s određenim fonemom primarnoga jezika i pri njegovu ga ostvaraju podvrgava fonetskim pravilima primarnoga jezika (Weinreich, 1976:30). Kod fonološke interferencije Weinreich (1976:36) razlikuje četiri vrste interferencija: i) *Hipodiferencijacija fonema* javlja se kada se nedovoljno razlikuju dva glasa sekundarnoga sustava koji se u primarnome sustavu kao takvi ne razlikuju. Takav je slučaj kada govornici retoromanskoga ne razlikuju u švicarskom njemačkom glasove /y/ i /i/. ii) *Hiperdiferencijacija fonema* sastoji se u projiciranju fonoloških distinkcija iz primarnoga jezika na foneme sekundarnoga jezika. Kao primjer Weinreich navodi pojavu uvjetovanu njemačko-letonskim jezičnim dodirima, pri kojoj baltički Nijemci u njemačkome hiperdiferenciraju između palatalnih i nepalatalnih fonema /k/ i /k'/, kako je tome u letonskome. iii) *Reinterpretacija opreka* događa se kada dvojezični govornik razlikuje foneme sekundarnoga sustava na temelju obilježja koja su u tom sustavu tek redundantne pojave, no koja su u primarnome sustavu razlikovna. Takav je slučaj sa švicarskonjemačkim ['fīl:i] 'mnogi', fonemski /'fīli/, koje se može reinterpretirati kao retoromansko /'filli/. Naime, duljina konsonanta u retoromanskom je distinktivna, a distinktivno obilježje duljine vokala u švicarskonjemačkom jest redundantno. iv) *Glasovna supstitucija* javlja se kada se pojedini fonemi u dvama sustavima jednako definiraju, no njihov je fonetski ostvaraj različit u svakom sustavu. Tako se i retoromansko /ɛ/ i švicarskonjemačko /ä/ definiraju kao maksimalno otvoreni prednji vokali, no /ä/ se fonetski ostvaruje kao otvorenije.

Na temelju kontrastivne analize jezika u dodiru načelno je moguće predvidjeti očekivane fonološke interferencije.

Zaključna napomena

Prethodna rasprava različitih postavaka fonologije posuđenica jasno određuje problemska područja unutar kojih se može impostirati naša analiza. Riječ je o sličnostima i razlikama na razini segmentalne fonologije te dokazivanju različitih stupnjeva fonetske sličnosti kao polazišta za međujezičnu identifikaciju i supstituciju. Dok se čini da međujezična identifikacija "istih" glasova u različitim jezičnim sustavima ni teoretski ne stvara velike poteškoće i relativno se bez problema može predvidjeti, za sve ostale vrste supstitucijskih procesa kod nepostojećih glasovnih ekvivalenata nisu moguće nikakve prognoze. Tek empirijska analiza već provedenih adaptacijskih procesa pokazuje preferirani smjer u kojem se tražilo najbolje rješenje kod supstitucijskih pojava. Dakle, tek se naknadno mogu odrediti određene fonetske i fonološke motivacije koje mogu poslužiti kao objašnjenje specifičnosti pojedinih supstitucijskih procesa. Ovdje je fonologija posuđenica u istom položaju kao i čitavo istraživanje glasovnih promjena i odgovarajuće rasprave o mogućim objasnidbenim modelima glasovnih promjena.

ANALIZA FONOLOŠKE ADAPTACIJE GERMANIZAMA

Metodološka napomena

Iz prethodnih razmatranja vidljivo je kako je prvi korak u kontaktnolingvističkoj analizi fonoloških adaptacijskih procesa upravo opis fonoloških sustava jezika u dodiru. No, u našem slučaju riječ je o prilično složenom postupku. Naime, zbog zamršene povijesti njemačko-hrvatskoga dodira u đurđevečkoj Podravini i dugoga vremena što je proteklo od razdoblja toga intenzivnoga jezičnoga dodira do danas nije lako rekonstruirati ishodišne sustave jezika u kontaktu. Tako je poglavito s njemačkim. Realno postojeća mješavina pisanoga, čitanoga i govorenoga standardnoga njemačkoga, različita dijalektalna područja (najčešće bavarsko) iz kojih su dolazili izvorni govornici njemačkoga, nepostojanje egzaktnih podataka o stvarnoj kompetenciji hrvatskih učitelja njemačkoga, tj. neprozirna mješavina dijatopskih, dijastratskih i dijakronijskih varijacijskih parametara, rezultiraju činjenicom da nikakav pokušaj rekonstruiranja kakvoga ishodišnoga njemačkoga protosustava nema izgleda za uspjeh. Stoga ćemo se zadovoljiti time da supostavimo fonološke sustave suvremenoga njemačkoga i suvremenoga podravskoga kajkavskoga te istaknemo obilježja u kojima se odražavaju supstancijalne sličnosti i razlike između tih dvaju jezičnih sustava. Nadalje, ova supostava služi u prvom redu heurističkoj svrsi kako bi se dobilo kakvo-takvo polazište za određivanje fonološkoga područja u kojem se mogu očekivati razni procesi fonološke adaptacije.

Dakle, kada u našoj analizi adaptacijskih procesa budemo predstavljali njemačko-kajkavske ekvivalente, nećemo smjeti smetnuti s uma da je riječ isključivo o formalnoj, sinkronijskoj supostavi leksičkih jedinica od kojih svaka ima vlastitu povijest. Tek će nam sustavnost istovrsnih pojava unutar strukturno

jednakih dijafonskih parova omogućiti da pokušamo formulirati pretpostavke o vrsti i motivaciji pojedinih adaptacijskih procesa te o eventualnim obilježjima ishodišnih oblika. Na taj način interpretirat će se i specifična odstupanja od očekivanog "normalnog oblika". U tom smislu naše je istraživanje "sinkronijska dijagnoza i dijakronijska analiza pojedinih tragova jezičnoga dodira u određenom jezičnom sustavu" (Bechert i Wildgen, 1991:57).

Kontrastivna analiza njemačkoga i podravskokajkavskoga fonološkoga sustava

Najprije ćemo provesti kontrastivnu analizu njemačkoga i podravskokajkavskoga fonološkoga sustava⁵ kako bismo na temelju te usporedbe izdvojili različite skupine glasova i prognozirali njihovo specifično ponašanje u adaptacijskom procesu. Rezultat takve kontrastivne analize bit će skup uređenih njemačko-hrvatskih ekvivalenata za koje se na temelju visokoga stupnja fonetske sličnosti može pretpostaviti da će se pri posuđivanju u pravilu realizirati kao dijafonski parovi. Kao kriteriji pridruživanja uzeti su u obzir položaj jezika i zaokruženost kod vokala te način i mjesto tvorbe kod konsonanata.

Vokali:

njem.	[i:]	[ɪ]	[e:]	[ɛ]	[a:]	[a]	[u:]	[ʊ]	[o:]	[ɔ]
hrv.	[i]	[ɪ]	[e]	[ɛ] ⁶	[a]	[a]	[u]	[u]	[o]	[ɔ]

Izvan ovoga skupa uređenih parova ostali su njemački prednji zaokruženi vokali [œ], [ø], [ʏ], [y:], glas [ə], vokalizirano *r* [ɐ], *m* [m̥], *n* [n̥] i *l* [l̥], te diftonzi [ɔy], [au] i [ai].

Konsonanti:

njem	[p]	[t]	[k]	[b]	[d]	[g]	[m]	[n]	[f]	[v]
hrv.	[p]	[t]	[k]	[b]	[d]	[g]	[m]	[n]	[f]	[v]

njem.	[s]	[z]	[ʃ]	[ts]	[tʃ]	[r]	[l]	[j]
hrv.	[s]	[z]	[š]	[c]	[č]	[r]	[l]	[j]

Izvan ovoga skupa uređenih parova ostali su njemački konsonanti koji nemaju glasovnih ekvivalenata u hrvatskome. To su: velarni nazal [ŋ], *h*-glasovi ([h], [x] i [ç]) te labijalna afrikata [pf].

Vrste dijafonskih parova

Za sve procese posuđivanja može se kao temeljno pravilo navesti činjenica da će se postojeći ekvivalenti u fonološkim sustavima jezika u dodiru uistinu i realizirati kao članovi dijafonskoga para. U skladu sa Žepićevom

terminologijom, koja sadržava pojam međujezične identifikacije, takve ćemo dijafonske parove zvati *identifikacijskim dijafonskim parovima*. To temeljno pravilo zanimat će nas samo utoliko što se unutar njega mogu pojaviti fonetske interferencije u weinreichovskom smislu. Međutim, tu problematiku nećemo posebno tematizirati, nego ćemo je ostaviti za kakvo drugo istraživanje.

U ovome pak istraživanju ograničit ćemo se samo na slučajeve koji odstupaju od navedenoga temeljnoga pravila. Riječ je o sljedećim slučajevima:

i) U hrvatskom fonološkom sustavu ne postoji ekvivalent za kakav ishodišni njemački glas; oslanjajući se na Žepića koji govori o međujezičnoj analizi, ovakve dijafonske parove možemo nazvati *analitičkim dijafonskim parovima*.

ii) U hrvatskom fonološkom sustavu postoji ekvivalent ishodišnog njemačkoga glasa, no provedena je alternativna glasovna supstitucija, pa ćemo takve dijafonske parove nazvati *supstitucijskima*.⁷ Pri tome treba razlikovati između promjene koja upućuje na a) mogućnost da je izvorni ishodišni njemački glas eventualno kakva dijakronijska ili dijatopska varijanta njemačkoga glasa koji bi se očekivao u skladu s temeljnim pravilom te kriterijem fonetske sličnosti, ili je pak riječ o b) rezultatu kakvoga procesa unutar jezika primatelja na fonosintagmatskoj razini, primjerice da se radi o asimilaciji.

Usporedno s takvim segmentalnim adaptacijskim procesima utvrdili smo i nadsegmentalne procese kojima se mijenja slogovna struktura ishodišne riječi. To su sljedeći procesi:

iii) Promjena ishodišne strukture sloga jer nije realiziran očekivani fon modela, tj. zbog gubljenja ili elizije glasa; dijafonske parove u kojima su zabilježeni takvi procesi nazvat ćemo *elizijskim dijafonskim parovima*.

iv) Promjena ishodišne strukture sloga zbog umetanja fona modela između dvaju fonova replike; kako je riječ o procesu epenteze, takvi dijafonski parovi nazivat će se *epentetskim dijafonskim parovima*.

Dijafonski parovi

i) Analitički dijafonski parovi

Njemačkome glasu [ə] u većini slučajeva odgovara hrvatski glas [a] (byksə > p'iksə 'limenka'). Čini se da je pri ovoj operaciji dijafonskog pridruživanja presudno bilo obilježje centralnosti jer je [a] jedini centralni vokal u hrvatskom. Kada je riječ o dijafonskom paru [ə] > [ɛ] motivirajući faktori pridruživanja su ili njemačka grafija (bə'stek > bešt'e:k 'jedaći pribor') ili gramatička analogija s odgovarajućom hrvatskom imenicom u pluralu (ʃpi:lho:zə > špilh'ozɛ 'dječje hlačice'). Relevantna je i pojava dijafonskih parova [ə] > [lin] / [ljin] (ga'maʃə > kam'a:šlin, kam'a:šljin 'nazuvak za gornji dio obuće'), pri čemu pretežu dijafonski parovi s hrvatskim parnjakom [lin]. Ovi dijafonski parovi mogli bi upućivati na eventualno postojanje odgovarajućih bavorskih dijalektalizama⁸ koji završavaju slogotvornim [l], što bi trebalo istražiti za svaki pojedinačni model. Hrvatski parnjak njemačkoga [ə] može biti i

niz [na] (jakə > j'akna), a zabilježeni su i [i] (gə'by:r- > gibe:r'ati 'priličiti'), [ar] (raupfʏtsə > rapš'i:car 'krivolovac'), [en] (gləkə > gloken 'zvono' /kao oblik haljine/), [ka] (flɪtʃə > fl'ička 'žena slobodnijeg ponašanja'), [la] (maʃə > m'a:šla 'ukrasna vrpca'), [o] (lutə'ra:nə > lutor'a:n 'krivovjerac') i [ra] (kɪstə > k'ištra 'sanduk').

Njemačkome vokalskome *r* [ɐ] odgovara u većini dijafonskih parova hrvatski niz [ɛr] (anlasɐ > anl'asɛr 'pokretač za stavljanje motora u pogon'), i to uglavnom na završetku riječi. Takvu, finalnu poziciju zauzima i hrvatski sljed [ar] (apote:kɔ > japat'e:kar 'ljekarnik'), dok se konsonantski parnjak [r] njemačkoga vokalskoga *r* [ɐ] pojavljuje češće u sredini riječi i iza vokala (fo:pħaŋ > fɛ:ɾ'inga 'zavjesa'). Ima i slučajeva gdje je hrvatski član dijafonskoga para slogotvorno *r* (fɛɐle:z- > frle:z'ati 'prozivati; blebetati'), ili pak koji od nizova [ra] (flundɐ > fl'u:ndra 'žena slobodnijeg ponašanja'), [or] (tsukɐ > c'ukor 'šećer') i [ro] (petɐ'zi:l > pɛɾ'o:žil 'peršin'). U ulozi hrvatskoga parnjaka njemačkoga [ɐ] sporadično su zabilježeni i sljedeći glasovi ili nizovi glasova: [ora], [rɛ], [l], [lin], [al], [ɛ], [e] i [ec].

Njemačkom slogotvornom *l* [l] najčešće korespondira hrvatski niz [lin] (vɛksl̩ > v'ɛkslin 'promjena u plesu'), odnosno [ljin] (ʃpargl̩ > šp'arglj̩in 'mahune'). Brojni su i dijafonski parovi s hrvatskim članom [l] (ho:b̩l̩ > h'oblj̩č 'blanja') ili [lj] (be:g̩l̩- > pe:gl̩jati 'glačati'). Utjecaj njemačkoga pisma može se pretpostaviti za hrvatske nizove [el] (bu:ʃl̩ > p'ušɛl̩ 'stručak') i [elj] (bu:ʃl̩ > p'ušɛlj̩). Na završetku replike mogu doći i nizovi [la] (zɛm̩l̩ > ž'ɛ:ml̩a 'zemlja') i [lja] (zɛm̩l̩ > ž'ɛ:ml̩ja). Rijetki su dijafonski parovi u kojima njemačkom glasu [l] odgovaraju hrvatski glasovi [a], [u], [e], [ɛ], [m], odnosno nizovi glasova [al], [alj], [ɛr], [lo], [lɛ], [in] i [nɛ].

Najčešći hrvatski ekvivalenti njemačkoga slogotvornoga *n* [ŋ] su [a] (ʃtru:tsɯŋ > štr'uca 'hljeb kruha') i [lin] (kra:gŋ > kr'a:gl̩in 'ovratnik'), odnosno [ljin] (krapfŋ > kr'afl̩j̩in 'vrsta kolača'). Hrvatski niz [ɛŋ] vjerojatno je motiviran njemačkom grafijom (ho:zŋɾɛ:ɡɐ > hozɛŋɾ'e:ɡɛr 'držač za hlače'). Sporadično se pojavljuju i [ɛ], [o], [el], [en], [in] te [na], a zajedničko im je obilježje postojanje vokalne komponente.

Njemačkim zaokruženim vokalima [ʏ] i [y:] najčešće se pridružuje hrvatski glas [i] (hʏlzə > 'ilza 'ovojnica od granate'; dy:zə > d'i:za 'sapnica'). Budući da u hrvatskom vokalskom sustavu nema prednjih zaokruženih vokala, bit će da je hrvatski glas [i] s oblježjima "prednji" i "visok" kao takav najbliži opisu njemačkih vokala. Međutim, obilježje nezaokruženosti u glasovima hrvatskih replika ne mora nužno biti posljedica glasovne interferencije između njemačkoga i hrvatskoga jer kao takvo postoji i u bavarskom dijalektu, pa se bez daljnega može pretpostaviti da su odgovarajuće hrvatske replike tvorene prema bavarskonjemačkim modelima s nezaokruženim prednjim vokalima. U nekim slučajevima njemačkome glasu [ʏ] odgovara hrvatski glas [u] (tsurʏk > cur'u:k 'natrag'), što bi također upućivalo na utjecaj bavarskoga izgovora toga glasa ispred [k]. Kao dijafonski ekvivalenti glasova [ʏ] i [y:] sporadično se pojavljuju i [ɛ], [ɛ̃], [a] i [o].

Bavarskim dokidanjem zaokruženosti u njemačkih prednjih zaokruženih vokala moglo bi se protumačiti i pridruživanje njemačkih glasova [œ] i [ø:] hrvatskima [ɛ] i [e] (mœrzø > m'ɛrzɛr 'jak muškarac'; knø:dl > kn'e:glin 'valjušak'), iako je moguće da je to pridruživanje i posljedica interferencije njemačkoga fonetskoga sustava s hrvatskim. Zabilježeni su i dijafonski parovi s hrvatskim glasom [o] (lø:t- > lo:t'ati 'lemiti'), koji bi mogli biti motivirani njemačkom grafijom, tj. ignoriranjem naddvotočke kod grafema <ö>.

Njemački diftong [ai] gotovo se redovito realizira bifonematski kao niz [aj] (anvaizuŋ > av'a:izung 'dodijeljena količina drva iz državne šume'). Bavarska pak monoftongizacija vjerojatno se odrazila u manjem broju realizacija dijafonskoga para [ai] > [a] (šaitl > š'a:tlin 'starinska ženska frizura na razdjeljak'). Kao dijafonski parnjaci ovoga njemačkoga diftonga zabilježeni su [ɛ] i [oj]. Niz [oj] zastupljen je u visokofrekventnoj replici l'o:uŋtra < *Leiter* 'ljestve'.

Diftong [au] realizira se bifonematski kao [au] (šlaux > š'l'auf 'gumeno crijevo') ili pak monofonematski kao [a] (šlaum > š'a:m 'pjena na kolačima'). U potonjem se slučaju može pretpostaviti utjecaj bavarskoga monoftongiranoga izgovora toga diftonga ispred labijala. Rijetki su hrvatski ekvivalenti [o] (tsaubn > copr'ija 'čarolija') i [ao] (braun > br'aon 'smeđe').

Izrazit utjecaj bavarskoga izgovora, tj. obilježja nezaokruženosti, vidljiv je u dijafonskom paru [ɔy] > [aj] (tsoygnis > c'a:ignis 'potvrda'). U pojedinačnim slučajevima ovom njemačkom diftongu pridruženi su i hrvatski [oj], [ɛ], [e] i [a].

Njemački velarni nazal [ŋ] realizira se u hrvatskim replikama uglavnom bifonematski kao niz [ng] (kupluŋ > k'upluŋ 'kvačilo'), odnosno vrlo rijetko kao niz [nk] (faŋ > faŋek 'fašnik'), pri čemu se i samo hrvatsko [n] velarizira pod utjecajem velara koji slijedi. U manjem se broju replika njemački velarni nazal realizira kao hrvatsko [n] (vaitlŋ > va:iglin 'velika zdjela'), a tek u nekoliko kao [nj] (riŋ > riŋd'ica 'naušnica'). Rijetko se između nazalnoga i velarnoga elementa umeće vokalno [e], pa dobivamo hrvatski član dijafonskoga para u obliku [njek] (gaŋ > g'anŋek 'hodnik'). U tim slučajevima završni niz [ek] identificira se s hrvatskim sufiksom *-ek*, pa se umetnuto [e] ponaša kao hrvatsko nepostojano [e]. Inače, tu pojavu imamo i kod nekih replika tvorenih prema modelima sa završnim nizom [ŋk] (baŋk > b'a:nŋek 'postolarska klupa').

Njemačka afrikata [pf] najčešće je u dijafonskom paru s hrvatskim glasom [f] (šimpf- > ši:mf'ati 'grditi'), gdje hrvatski ekvivalent čuva spirantnost njemačkoga fonema, ali gubi okluzivnost. Nekoliko je slučajeva gdje se čuva okluzivnost, a gubi spirantnost, pa je hrvatski član dijafonskog para glas [p] (klopf- > klo:p'ati 'lupati').

Njemački glas [h] realizira se u hrvatskim replikama najčešće kao [h] (halt- > haltv'ati 'zaustavljati'), a gdjekada i kao [j] (hekl- > je:kl'ati 'kukičati').

Njemački glas [ç] najčešće je u dijafonskom paru s hrvatskim glasovima [k] (fertiç > f'ertik 'gotov'; utjecaj bavarskoga izgovora), [h] (šliçt- > šliht'ati 'redati, slagati') i [j] (štriç > š'tri:j 'ubod'). Sporadični ekvivalenti njemačkoga glasa [ç] su hrvatski glasovi [f], [g] i [č].

Njemačkom velaru [x] odgovara u hrvatskim replikama čitav niz različitih glasova. Najčešće su to [h] (fax > f'ah 'struka'), [k] (faxman > f'akman 'stručnjak') i [f] (šlaux > šlauf), a imamo i pojedinačne slučajeve s glasovima [j], [g], [n], [r] i [š].

ii) Supstitucijski dijafonski parovi

U supstitucijskim dijafonskim parovima pojavljuju se njemački glasovi koji inače imaju svoje fonetske ekvivalente u hrvatskom jeziku i s kojima su u relaciji međujezične identifikacije, ali im oni nisu pridruženi u realiziranim replikama. U ovome potpoglavlju navest ćemo najfrekventnije takve dijafonske parove.

Među dijafonskim parovima s vokalskim članovima najčešći su: [i:] > [e], [ɪ] > [e], [a] > [o], [a:] > [o], [ɔ] > [u], [ɛ] > [e] i [ɛ] > [a].

U slučaju dijafonskih parova [i:] > [e] (gri:s > gr'e:s 'krupica') i [ɪ] > [e] (pirnzl > p'e:nzlin 'kist') vjerojatno je utjecala i činjenica da su njemačke glasove [i:] i [ɪ] govornici hrvatskoga tretirali slično kao ikavsku inačicu glasa [ě] (usp. ikavski *cvit, dite, bilo* > podravskokajkavski /ekavski/ *cv'e:t, b'e:lo, d'e:tę*).

Za pojavljivanje hrvatskoga glasa [o] u dijafonskim parovima [a] > [o] (apfal > 'obfal 'otpad kod šivanja') i [a:] > [o] (šla:g- > šlo:g'ati 'gatati') s velikom se vjerojatnošću može utvrditi utjecaj bavarskoga, za koji je tipično tzv. "tamno" *a*.

Kod nekih realizacija dijafonskoga para [ɔ] > [u] također se može pretpostaviti utjecaj bavarskoga izgovora (trots > tr'uc 'prkos').

Znatan je i broj realizacija dijafonskih parova [ɛ] > [e] (heft- > h'eft'ati 'spajati tkaninu koncem') i [ɛ] > [a] (lerm > l'a:рма 'buka'). Dok bi motivacijske razloge za postojanje prvoga dijafonskoga para možda trebalo tražiti u određenim zakonitostima na silabičkoj razini jezika primatelja, u drugom bi se slučaju opet mogao pretpostaviti utjecaj bavarskoga dijalekta.

Njemačkom frikativu [s] u hrvatskim replikama najčešće odgovaraju glasovi [š] (a'restant > r'ešt'an 'uhićenik') i [z] (ausla:gø > a'uzlog 'izlog'). U slučaju glasa [š] raspoznatljiv je utjecaj bavarskoga dijalekta s realizacijama nizova *sp* i *st* kao [šp] i [št], dok bi glas [z] bio motiviran asimilacijskim zakonitostima u hrvatskome.

Nepostojanje opreke *zvučno-bezvučno* u bavarskome dijalektu vjerojatno je utjecalo na pojavljivanje dijafonskih parova [z] > [s] (zail > s'a:jl'a 'čelično uže'), [b] > [p] (butø > p'uta 'posuda za nošenje grožđa') i [d] > [t] (do:zø > t'o:za 'limenka za duhan').

Bavarski utjecaj može se dijagnosticirati i pri realizacijama dijafonskoga para [v] > [b] (vaks > boks 'laštilo za cipele').

Asimilacijski procesi u hrvatskome rezultirali su dijafonskim parovima [n] > [m] (kirnbet > k'impet 'babinje') i [m] > [n] (bremzø > br'e:nza 'kočnica'), dok je postojanje brojnih realizacija dijafonskih parova [l] > [lj] (špi'ta:l > špit'a:lj 'bolnica') i [n] > [nj] (šnitø > šnj'ita 'komad kolača ili kruha') motivirano

palatalizacijom [l] i [n], tipičnom za većinu govora đurđevečke Podravine, uz iznimku đurđevečkoga.

Osim prikazanih supstitucijskih dijafonskih parova, dijagnosticirano je još sedamdesetak takvih dijafonskih parova, koje – s obzirom na njihovu nisku čestotu – ovdje nismo posebno ni tematizirali.

iii) Elizijski dijafonski parovi

U našem korpusu elizijskih dijafonskih parova pojavljuju se gotovo svi glasovi njemačkoga jezika, no znatne su razlike u njihovoj frekventnosti. Najviše primjera imamo za sljedeće njemačke glasove: [ə] (ba:dəvanə > b'advan 'posuda u kojoj se pari zaklana svinja'), [h] (pfarhə:f > f'arof 'župni ured'), [t] (hapt̩ ax̩t̩ > apt'a:k 'u stavu mirno') i [n] (anlas̩ > al'as̩ɐ). Manji je broj elizijskih dijafonskih parova s glasovima [p] (para'daiz̩ > parad'a:jz 'rajčica'), [ɛ] (fɛp̩bant > frb'ant 'zavoj'), [l] (hɛ:k̩lna:d̩l̩ > jekn'a:d̩lin 'igla za kukičanje'), [ŋ] (grɔʃŋ > gr'oš 'vrsta kovanoga novca manje vrijednosti'), [l] (anlas̩ > an'as̩ɐ), [r] (ʃpa:r̩hɛrt̩ > šp'arɛt̩ 'štednjak'), [x] (ʃpax̩t̩l̩ > šp'atla 'lopatica'), [ç] (d̩urçmar̩f̩ > d'urmarš 'bez prestanka') i [k] (vɛrk̩ʃtat̩ > vɛrʃtat̩ 'radionica').

iv) Epentetski dijafonski parovi

U našem korpusu dijafonskih parova zabilježili smo više od dvadeset epentetskih dijafonskih parova, što znači da se većina glasova govora đurđevečke Podravine može pojaviti kao član epentetskoga dijafonskoga para, no s velikim odstupanjima u broju realizacija. Najviše potvrda zabilježili smo za glas [a] (kɔrp > k'o:rp̩a 'košara') koji dolazi gotovo u pravilu na završetku riječi. Drugi je najčešći glas [j] (ʃpa:s > šp'a:js 'dosjetka, zabava'), koji se većinom pojavljuje u postvokalnoj poziciji. Manje su zastupljeni [i] (ho:b̩l̩ban̩k > obl̩b'ank 'stolarski strug'), [e] (ʃur̩ts > š'ulec 'muška pregača'), [r] (buk̩sbaum > br̩ušpan 'šimšir'), [n] (ʃpa:tsi:r̩- > špan̩c'e:r̩ 'šetnja'), [h] (ʃp̩ry- > šp̩rih'ati 'lagano prskati') i [v] (u:r̩max̩ > yurm'ajɛr 'urar').

ZAKLJUČNA NAPOMENA

Rezultati dijafonske analize germanizama u govorima đurđevečke Podravine pokazuju da se samo određene pojave pri fonološkoj adaptaciji replika mogu predvidjeti kontrastivnom analizom fonoloških sustava njemačkoga i hrvatskoga jezika. Sve ostale pojave glasovne adaptacije posljedica su dijatopske, dijastratske i dijakronijske raslojenosti njemačkoga i hrvatskoga jezika. Da bismo izbjegli paušalne procjene o mehanizmima koji karakteriziraju procese glasovne adaptacije replika, u našu smo analizu uveli kategoriju dijafonskoga para. Određivanjem dijafonskih parova za svaku pojedinu repliku i njihovom sistematizacijom, dobili smo empirijsku podlogu za analizu pojedinih vrsta odnosa između glasova modela i glasova replike.

Budući da smo u našem korpusu dijagnosticirali oko 270 dijafonskih parova s velikim odstupanjima u broju realizacija, posegnuli smo za kriterijom

frekventnosti i tematizirali dijafonske parove s većim brojem realizacija u pojedinim kategorijama.

REFERENCIJE

- Bechert, J.; W. Wildgen** (1991). *Einführung in die Sprachkontaktforschung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Clyne, M.** (1975). *Forschungsbericht Sprachkontakt*. Scriptor Verlag VI, 1975.
- Ebner, J.** (1980). *Duden - Wie sagt man in Österreich? Wörterbuch der österreichischen Besonderheiten*. 2. vollst. überarb. Aufl. (Duden-Taschenbücher 8) Mannheim, Wien Zürich: Bibliographisches Institut.
- Filipović, R.** (1986). *Teorija jezika u kontaktu: uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. (Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Razred za filološke znanosti. Knjiga 59). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti i Školska knjiga.
- Haugen, E.** (1972). *The Ecology of Language*. Stanford: Stanford University Press.
- Maresić, J.** (1992). Fonološki i morfološki opis govora Podravske Sesveta. *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 446, 71 - 91.
- Maresić, J.** (1996b). Rječnik govora Podravske Sesveta. *Filologija* 27, 153-228.
- Maresić, J.** (1999). Đurđevački rječnik. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 11, 187-254.
- Maresić, J.** (2000). *Morfologija podravske govora*. Zagreb: Filozofski fakultet (disertacija).
- Piškorec, V.** (2001). *Germanizmi u podravskom dijalektu*. Zagreb: Filozofski fakultet (disertacija).
- Piškorec, V.** (2002). Njemačko-hrvatski jezični dodir u đurđevačkoj Podravini. *Časopis za suvremenu povijest* 34, 3, 853-869.
- Schneeweis, E.** (1960). Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen in kulturgeschichtlicher Sicht. Berlin: de Gruyter.
- Schottmann, H.** (1977): Die Beschreibung der Interferenz. U: H. Kolb, H. Lauffer (ur.), *Sprachliche Interferenz. Werner Betz zum 65. Geburtstag* Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Weinreich, U.** (1953): *Languages in Contact* (Publications of the Linguistic Circle of New York). New York.
- Wiesinger, P.** (1990). The Central and Southern Bavarian Dialects in Bavaria and Austria. U: Ch. V.J. Russ (ur.), *The Dialects of Modern German: a linguistic survey*. London: Routledge, 439-519.
- Žepić, S.** (1991): *Grundbegriffe der Phonologie und ein Vergleich der phonologischen Systeme des Deutschen und Kroatischen*. (Kroatisch-deutsche kontrastive Studien 6). Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
-

BILJEŠKE

- ^{1.} Najznačajni rad koji se odnosi na gramatički opis podravskoga dijalekta jest disertacija Jele Maresić (2000). Ova dijalektologinja i u drugim svojim radovima sustavno obrađuje fonološke, gramatičke i leksičke aspekte pojedinih govora podravskoga dijalekta (usp. Maresić 1992, 1996a, 1996b).
 - ^{2.} U podravski dijalekt ubrajaju se i govori nekoliko mjesta u Mađarskoj.
 - ^{3.} Detaljnije o društvenopovijesnom kontekstu toga dodira usp. Piškorec (2002).
 - ^{4.} Pri izradi ovoga poglavlja rada savjetima i znanjem pomogao mi je dr. Hannes Scheutz, na čemu mu se ovom prigodom zahvaljujem.
 - ^{5.} osobitostima fonološkoga sustava podravskoga dijalekta usp. Maresić (2000, 25-49).
 - ^{6.} Korištenjem para znakova *e* : *ɛ* u transkripciji podravskih glasova razlikujemo opreku između zatvorenoga i otvorenoga "e".
 - ^{7.} Dakako, u svim slučajevima dijafonskih parova s realiziranim i fonom modela i fonom replike može se govoriti o procesima supstitucije, jer se fonu modela uvijek pridružuje određeni fon replike, tj. fon modela uvijek se supstituira fonom replike, bez obzira na to kakav je odnos fonetskoga materijala dotičnih fonova. Stoga su i identifikacijski i analitički dijafonski parovi također supstitucijski u širem smislu riječi.
 - ^{8.} Eventualne bavarske utjecaje pretpostavili smo uvidom u radove Schneeweisa (1960), Ebnera (1980) i Wiesingera (1990), no zbog preglednosti teksta, nismo pri svakom spominjanju pojedine bavarske dijalektalne osobine navodili izvore dijalektoloških podataka, koji su opća mjesta u njemačkoj dijalektologiji.
-

Velimir Piškorec
Faculty of Philosophy, University of Zagreb
Croatia

**PHONOLOGICAL ADAPTATION OF GERMAN LOANWORDS IN
THE DIALECTS OF ĐURĐEVAC AREA OF THE PODRAVINA
REGION**

SUMMARY

This article deals with the phonological adaptation of German loanwords in the village dialects of the Đurđevac area which is a part of the northern Croatian region of Podravina. These dialects belong to the Podravina subdialect of the Croatian Kajkavian and are characterized by the so-called two-syllable law. This law says that if the last syllable in a word is long, it will also be accented; if the last syllable is short, the penultimate syllable will be accented.

Within the framework of a larger study of German loanwords in the dialects of the Đurđevac area we have identified some 2000 Croatian replicas formed on the basis of some 1000 German lexical models. These loanwords have entered the studied dialects within a German-Croatian language contact that took place in the region between the 16th and the 19th centuries. During this period the Đurđevac area was administratively a part of the Austrian Military Border, a defensive belt against Turkish attacks. The official language in the Military Border was German, and it was used by officers, state officials and craftsmen. The Croatian vernacular was used by the local population.

After presenting the notions of loanword phonology, phonological adaptation and phonological interference, we have made a contrastive analysis of the German and the Croatian Kajkavian phonological systems in order to identify similarities and differences between them. The next step in our study was the establishing of the so-called diaphonic pairs, i. e. mutually corresponding sounds in German-Croatian lexical equivalents occupying the same position in a sound chain.

In our analysis we could identify five different kinds of diaphonic pairs. The default case are identificational diaphonic pairs in which both sounds show a high level of phonetic similarity. In analytical diaphonic pairs the German sound has no phonetic equivalent in the Croatian language and it has been substituted in the replica by a Croatian sound that could not be predicted by a contrastive analysis of the two phonological systems. In some cases the German sound has its phonetic equivalent in Croatian, yet it has not been joined to its equivalent but substituted by another Croatian sound. Such diaphonic pairs have been classified as substitutional diaphonic pairs. In

elisional diaphonic pairs the German sound has no corresponding sound in the Croatian replica, while the epenthetic diaphonic pairs contain a Croatian sound without its counterpart in the German lexical model.

Key words: *phonological adaptation, German loanwords, Đurđevac vernacular, Kajkavian, Croatian*
